

Abraham Niclas Clewberg-Edelcrantz. ¹

Landbruksakademiens förste direktör.

Minnesteckning
av
Fredrik Egerström.

Abraham Niclas Clewberg, sedermera adlad med namnet Edelcrantz, föddes i Åbo den 29 juli 1754. Föräldrarna voro linguarum, sedermera teologie professorn vid Åbo universitet Carl Abraham Clewberg och

¹ Förevarande skrift avser icke att lämna någon utförlig biografi över den framstående person, som utgör föremålet för denna minnesteckning, utan endast att till

hans hustru Agata Charlotta Fahlenius, dotter av biskopen Jonas Fahlenius och hans maka Sara Charlotta Teppati, på fädernet härstammande från Italien. Professor Carl Abraham Clewberg var son av prosten i Bollnäs Nicolaus Clewberg och Barbara Aurivillius samt son till häradsdomaren Erik Nilsson, ägare av det i Alunda socken i Uppland belägna hemmanet Clew, varav släktnamnet tagits.

Universitetet i Åbo hade vid medlet och under senare delen av 1700-talet sin egen märkvärdighet, och då vistelsen vid denna högskola utövat det största inflytande på utvecklingen av anlagen hos denna minnestecknings föremål, torde några ord om nämnda högskola här vara på sin plats. Vid universitetet studerades företrädesvis naturalhistorien och ekonomien. Betecknande är, att biskoparna i Åbo Brovallius, Menander och Gadolin hade, innan de blivit biskopar och därmed prokanslerer för universitetet, alla tre varit professorer i *fysik*. Bland professorerna märktes vid denna tid den framstående naturforskaren Leche, professor i medicin, men "bättre hemma i naturalhistorien än i medicinen"; vidare Kalm, som i brev till den kände lärdomshistorikern Gjörwell förklarade sig hava den kätterska tron, att "naturhistorien allena, då man ej sammanfogar nyttan i mänskliga levernet, är bara gräl och ingen bit bättre än en hop metafysiska dårskaper"; Pehr Adrian Gadd, den kände kemisten och ekonomiska skriftställaren, vars förnämsta arbete torde vara "Försök till en systematisk inledning i svenska landtskötseln"; professorn i vättalighet och poesi Henrik Hassel,

en sådan lämna ett anspråklöst bidrag, med särskilt syfte att inställa bilden i den belysning, som behöves för att förstå den mångsidige mannens förhållande till lantbruket och lantbruksförvaltningen i Sverige. Det var nämligen han, som uppgjorde första förslaget till Landtbruksakademiens inrättande och blev dess förste direktör.

Den utförligaste biografi, som hittills finnes över Edelerantz, är författad af Jenny af Forselles under titel »A. N. Clewberg-Edelerantz och hans omgivning», tryckt i Helsingfors 1903 och försedd med en vidlyftig bibliografi, upptagande tryckta och otryckta källor. Denna utmärkta biografi innehåller dock endas mycket knapphändiga notiser om Edelerantz banbrytande ekonomiska verksamhet.

Det nya, som denna skrift innehåller, förutom bildens inställande för rätta förståndet av Edelerantz betydelse för lantbruket, utgöres huvudsakligen av en utförlig redogörelse för den högst märkliga, av Edelerantz på offentligt uppdrag under åren 1801—1804 företagna resa till utlandet i allmänt ekonomiskt syfte, vilken resa, varom förut icke torde finnas något utförligare i tryck meddelat, kan anses bilda inledningen till hans senare verksamhet för lantbruket och de övriga näringarna inom Sverige. Däremot innehåller förevarande skrift icke någon närmare framställning om Landtbruksakademiens inrättande och Edelerantz verksamhet inom denna, då utförliga underrättelser härom intagits i författarens samtidigt med denna utkommande skrift om den Svenska lantbruksförvaltningens utveckling, till vilket arbete därför i förevarande skrift i sådant avseende hänvisats.

Det vore önskligt att Edelerantz övriga ekonomiska verksamhet gjordes till föremål för forskningar, ävensom att sammanfattande upplysningar härom bleve i tryck tillgängliga.

bland vars litterära produktion kan nämnas en disputation: "Tankar om landthushållningens förbättrande i Finland" och vilken av konsistorium erhöill den instruktion, att "ingen annan eloquentia bör läras än den, som uti åtskilliga ämbeten och det allmänna lefvernet har sin nytta, hvaraf följer, det eloquentiæprofessor åligger undervisa ungdomen att skriva tydeligen, beskedeligen och med godt sammanhang både latin och svenska, så allt fåfängt ordprång lämnas, hvilket är ett foster af pedantismen och till intet duger."

Den unge Abraham Niclas Clewberg erhöill sin första undervisning i hemmet av fadern, för vilken Gjørwell säger sig icke kunna underlåta att taga hatten av, enär han vore en av Åbo akademis främsta lärare, som ägde mycken grundelig lärdom och som av alla, vilka han där råkat, ägde den bästa insikten i den nyare lärdomshistorien, som han till större delen förvärvat på sina utländska resor, vilket allt förädlades av en särdeles sedighet i hela hans väsende.

Professor Clewberg avled emellertid redan den 23 juli 1765, då sonen var endast elva år gammal. I någon skola eller på något gymnasium synes denne icke hava gått, då han året därpå eller år 1766 vid tolv års ålder inskrevs vid akademien.

Hans intressen synas där hava delats mellan de *humanistiska vetenskaperna* och *naturvetenskaperna*, särskilt *fysiken*, och på samma gång han rönt inflytande av den praktiskt anlagde Gadd, som var gift med hans möster, åtnjöt han undervisning av historikern Bilmark och den berömda Porthan, då docent i vältalighet. Tillika förskaffade han sig stor färdighet i franska språket, vilket senare i livet skulle komma honom till stor nytta.

Han disputerade för graden den 18 juli 1772 med en av honom själv författad avhandling i *optiken*. Bland hans promotionskamrater voro skalden Johan Henrik Kellgren samt N. G. Schultén. Clewberg och Schultén voro jämgoda i betyg, varför de tävlade om första rummet vid promotionen. Fakulteten bestämde, att lottning dem emellan skulle äga rum, men Clewberg avsåde sig hedersrummet till förmån för sin medtävlare.

Efter att hava utgivit en disputation över ett *litteraturhistoriskt* ämne utnämndes Clewberg år 1773 vid 19 års ålder till docent i *naturkunnighet* och *litteraturhistoria* eller såsom han själv kallar sistnämnda ämne lärdomshistoria.

Oaktat Clewberg då ännu icke utvecklats någon större poetisk produktivitet, utsågs han till promotionsskald vid promotionen 1775, vid vilken konung Gustaf III var närvarande, och dessutom till förste opponent vid den disputation, som vid samma högtidlighet skulle hållas över det specimen, som författats av akademiens dåvarande rektor professor Gadd och hade till titel "Strödda tankar om kärleken till fäderneslandet och

dess utöfning". Såväl det ena som det andra uppdraget fullgjorde Clewberg till allmän belåtenhet, om också den största vinsten för den 21-årige skalden torde hava varit, att han därigenom blev på ett fördelaktigt sätt känd av konungen och de inflytelserika personer, som vid detta tillfälle omgävo denne och bland vilka kunna nämnas akademiens kansler greve Ulrik Scheffer, Lars von Engeström, Elis Sshröderheim och Gustaf Mauritz Armfelt.

Det dröjde icke heller länge, innan Clewberg drages från den lilla ensamma finska universitetsstaden till ett liv, som kunde innebära mera utsikter för hans framtid, ty redan samma år eller 1775 — han var då 21 år gammal — finna vi honom i Stockholm, dock till en början utan anställning, sysselsatt med studier, korrespondens och kommissioner såväl för sina vänner i Åbo som för universitetsbiblioteket därstädes. Han intages våren 1776 i sällskapet *Utile Dulci* samt besöker ofta teatern, om vilken han särskilt korresponderar med Kellgren och Porthan. Genom Clewberg erhåller Kellgren en kondition i Stockholm.

På förord av Gjørwell får han på *sommaren* 1776 uppdraget att ordna Konungens handbibliotek, men redan i *medlet av augusti* har han hunnit återvända till Åbo. Här stannar han hela hösten sysselsatt med föreläsningar över läran om *elektricitet* och *magnetism* men även i *litteraturhistoria*. Tillika författar han ett arbete på latin, avhandlande en gren av lärdomshistorien, varvid han framhåller betydelsen av en historisk framställning av uppfinningar och upptäckter.

Under år 1775 intogs i Åuroraförbundets tidning ett bidrag av Clewberg, nämligen en sedelärande berättelse, kallad *Den behagsjuke*, och år 1776 ett annat bidrag *Oscur*, ett ersiskt skaldestycke. Man ser huru han alltjämt drages mellan den praktiska vetenskapen och litteraturen.

I januari 1777 återvänder han till Stockholm, där han nu fullgör eller fullföljer mottaget uppdrag att katalogisera det kungliga handbiblioteket. Hela året 1777 stannar han i Stockholm och inpå året 1778. Sistnämnda år håller han i sällskapet *Utile Dulci* den 13 januari ett festtal på vers till firande av Gustaf III:s födelsedag, vilket intogs i fjärde delen av sällskapets *Vitterhetsnöjen*.

Nu måste han emellertid återvända till Åbo och akademien, vid vilken han den 16 oktober 1778, alltså vid 24 års ålder, utnämndes till e. o. filosofie adjunkt, dock utan lön, och där han kvarstannade till efter slutad vårtermin 1779, då han på akademiens uppdrag för att beställa *fysikaliska instrument* ånyo begav sig till Stockholm. Här uppehöll han sig, oaktat han reklamerades till Akademien vid äventyr av förlust av framtida befordran, ånyo ett år. Under denna tid lämnar han bidrag till Stockholmsposten, roar sig med experiment rörande elektriciteten och är en intresserad medlem av *Utile Dulci*, där Kellgren blivit sekreterare. Under denna sin bortovaro från Åbo utnämnes han till biblio-

tekarie vid akademien efter Porthan, som utnämns till professor i väl-taligheten.

Till Åbo återvänder han sommaren 1780 och stannar nu där ända till 1783, under vilken tid han utövar sin bibliotekariesyssla, men hinner med att skriva artiklar i Stockholmsposten och under ett kvartal vara redaktör för samt ett år medarbetare i Åbo tidningar, där han inför av honom själv författade artiklar på såväl vers som prosa.

Den 16 juli 1782 avled drottning Lovisa Ulrika och Åbo akademi beslöt att med anledning därav fira en sorgfest den 30 oktober 1782. Clewberg erhöll uppdraget att vid det högtidliga tillfället orera på svensk vers. Han lyckades förträffligt. Talet trycktes på akademiens bekostnad och, då Clewberg i sällskap med professor Gadd i april 1783 anländer till Stockholm, hälsar Kellgren honom i Stockholmsposten med ett särskilt Clewberg ägnat kväde, varefter Kellgren i samma tidning låter inflyta en av honom författad recension av talet till Lovisa Ulrikas ära, i vilken recension talet i högsta grad prisas och vari säges, att bilderna i talet äro bland de sublimaste recensenten sett hos någon poet. Om Clewbergs förhållande till Kellgren och hans inflytande i andligt avseende å denne hänvisas för öyrigt till Schücks och Warburgs arbete Huvudragen av Sveriges litteratur, andra avd., sid 175 och följande.

Nu var Clewbergs lycka gjord. Redan den 25 juli 1783 tillerkändes honom tur till professorslön inom filosofiska fakulteten för bibliotekariesysslan. På hösten utnämndes han till protokollssekreterare i Konungens och rikets kansli, förvaltare av Konungens handkassa och andre direktör vid de kungliga spektaklerna.

Vid 29 års ålder mottog alltså Clewberg den egentliga ledningen av teatern, som han skulle behålla ända till år 1810 eller i 27 år, från 1803 i egenskap av förste direktör och chef. Om det utan tvivel alltid måste anses vara en synnerligen svår uppgift att leda en nationalteater, måste det under Gustaf III:s tid varit det i högsta grad för en person, vilken såsom Clewberg saknade börd och relationer. Han löste emellertid uppgiften på ett sätt, som vittnade om lika stor konstnärlig som administrativ förmåga samt en icke ringa grad av smidighet, helst hans befohåheter såsom andre direktör voro skäligen obestämda. Såsom förste direktörer under Clewbergs tid fungerade efter varandra greve Carl Fersen och Armfelt under Gustaf III:s tid och därefter stallmästaren friherre Claes Rålamb och greve Hugo Hamilton. Det torde vara obestriddligt att, oaktat det stora intresse Gustaf III visade för teatern, det även under hans tid var Clewberg, vilken fick sörja för att det hela sammanhölls.

Då Clewberg år 1783 utnämndes till andre direktör vid de kungliga spektaklerna, lämnade han för alltid Åbo akademi, där han dock nominellt bibehöll bibliotekariesysslan till år 1794, då han tar avsked från

densamma, sedan han erhållit annan ordinarie befattning i Stockholm.

I september 1783 anträdde Gustaf III sin bekanta resa till Italien och Frankrike, varifrån han återkom till Stockholm först i augusti 1784. Under hela denna resa meddelade Clewberg i dagboksform under benämningen *Nouvelles de Théâtre* för Konungen bestämda underrättelser om teatern, med vilka liksom med Clewbergs åtgärder för denna konstanstalt under Konungens bortovaro denne synes varit belåten. Att närmare skildra Clewbergs verksamhet såsom ledare av teatern vore att skriva den svenska teaterns historia under samma tid.

Nu närmade sig vändpunkten i Gustaf III:s liv. Han hade nyss instiftat Svenska Akademien, då 1786 års Riksdag sammanträdde. Vid denna skulle det bliva klart för Konungen, att hans undersåtar icke längre trodde på honom. Bitterheten härav kände Konungen djupt.

Det var då Clewberg diktade sitt kanske mest berömda diktverk *Ode till svenska folket*, i vilket Gustafs förtjänster om sitt land värtaligt framhållas. Även årsdagen samma år av 1772 års revolution giver Clewberg anledning till en dikt.

Clewberg valdes kort därefter till ledamot i Svenska Akademien efter greve C. F. Scheffer och tog sitt inträde i Akademien den 2 december 1786 med ett tal över sin företrädare. Vackert och betecknande för honom själv är det, när han i detta tal med hänсыftning på Scheffer säger: "Beklagansvärd är den, som inskränker sina skyldigheter inom kretsen av de titlar och den föreskrift, som ett stämplat papper utstakar, som tror sig gjort nog emot konung och fädernesland, när han på egenyttans våg lagt i jämvikt sitt nit för deras tjänst med den vedergällning han årligen på vissa tider upphämtar."

Snart skulle Clewbergs energi samt praktiska förmåga ställas på än svårare prov. Gustaf III hade länge varit betänkt att inrätta en svensk talscen av mera gedigen halt, motsvarande *Comédie Française*. Den dramatiska författaren Adolf Fredrik Ristell upprättade en sådan, och Konungen, som var nöjd med företaget, medgav, att den fick kallas "Kunglig teater", med särskild benämning av "Svenska Dramatiska teatern" eller "Mindre Kungl. Teatern".

Teatern, som ställdes under Svenska Akademiens överinseende, öppnades den 2 juni 1787. Clewberg skrev för densammans räkning ett proverb i 2 akter under titel "För att vinna tiden", vilket uppfördes i september 1787. Emellertid bar sig icke företaget och Ristell måste lämna landet. Då beslöto skådespelarne att på egen risk och ansvar fortsätta detsamma och Konungen lämnade härtill sitt bifall, under villkor att högsta ledningen skulle handhavas av den kungliga spektakeldirektionen. Förslag till reglemente uppgjordes av Clewberg samt överlämnades undertecknat av denne och Armfelt med dagteckning den 16 maj 1788 till Konungen, som med vissa ändringar godkände detsamma.

Straxt härpå reste Konungen, åtföljd av förste direktören Armfelt, ut i kriget, överlämnande åt Clewberg, till vilkens övriga befattningar sedan 1787 lagts ledamotskap i *tulldirektionen*, att under dessa även i ekonomiskt avseende mycket brydsamma förhållanden föra spiran över de kungliga teatrarne och dess oroliga personal.

Uti brev till Konungen av den 26 april 1789 erkänner Armfelt, som då var förste direktör för teatrarne, Clewbergs förtjänster om teatrarne och säger, att han hållit allt tillsammans under de kritiska tiderna, samt föreslår honom till erhållande av någon utmärkelse. Konungen biföll framställningen och samma dag som 1789 års stormiga Riksdag avslutades eller den 28 april 1789 upphöjdes Clewberg i adligt stånd med namnet Edelerantz.

Gustaf III:s håg för teatern minskades icke genom kriget och de svåra förhållanden, som med och efter detta inträtt. Snarare tvärtom. Anspråken på Edelerantz förmåga och intresse ställdes allt högre. På uppdrag av sin Konung företog Edelerantz år 1790—1791 en resa till England, Frankrike, Tyskland och Danmark för att studera teaterförhållandena därstädes men även för att förmå framstående dramatiska artister att mottaga anställning i Sverige samt göra uppköp för Konungens räkning av estamper, bronzer m. m. Ävenledes borde han söka lära känna strömningarna inom det politiska och sociala livet. I det rekommendationsbrev för Edelerantz, som Konungen den 4 april 1790 skrev till svenska ministern i Paris baron Staël von Holstein, säger Konungen om Edelerantz, att han vore en man med solid begåvning och ordningssinne samt full av kunskaper, att han beherskade i grund de lärda språken, men vore fri från allt skolpedanteri, samt att han hade haft talangen att åstadkomma en så god hushållning vid Konungens teatrar, att alla operans skulder kunnat betalas under kriget, på samma gång han gjort föreställningarna bättre än förut.

Med kritiska blickar studerade Edelerantz under resan såväl teatrarne som de politiska och sociala förhållandena inom de länder han besökte och återkom till Sverige med vidgade vyer i båda dessa avseenden.

Med Gustaf III:s död inträdde ett nytt skede i Edelerantz' liv. Han hade varit denne Konungs vittre och talangfulle medhjälpare vid ledningen av de kungliga teatrarne. Med en viss medfödd stelhet hade han dock aldrig blivit någon lysande kavaljer vid hovet. Någon Konungens gunstling hade han aldrig varit. Ej heller hade han tagit någon aktiv del i politiken under Gustaf III:s tid. Det praktiska sinne, som var honom medfött, hade sagt honom, att endast i Konungens närhet och med hans bistånd kunde hans egenskaper komma till användning. Endast vissa av dessa togos dock av Gustaf III i anspråk, nämligen hans vittra gåvor, som tillsammans med hans allmänna praktiska läggning utnyttjades av Konungen för ledningen av hans teatrar.

Det kan icke bestridas, att Edelerantz genom denna sin verksamhet utförde ett för den svenska odlingen viktigt värv, men det rastlösa och uppslitande i denna verksamhet hindrade honom från att i högre grad kunna ägna sig åt eget författarskap och att för den svenska skaldekonsten fullt bliva vad hans stora skaldegåvor säkert eljest medgivit. Vid Gustav III:s död hade Edelerantz uppnått en ålder av 38 år. Hans praktiska egenskaper hade nu vunnit överhand. Det var också dessa senare, som skulle skänka honom en betydighet, långt större än den han såsom skald vunnit.

Efter Gustaf III:s död sökte Edelerantz att göra de nya styrande sig bevågna, vilket även lyckades. Han får den 6 november 1793 sin lön såsom andre direktör ökad, den 12 i samma månad erhåller han kansliråds namn, heder och värdighet samt ett år därefter ordinarie ledamotskap i kansliet.

Teatern hade dock numera icke samma betydelse som under Gustaf III:s tid. Många av Konungens vänner blevo undanskjutna, men Edelerantz förstår att hålla sig uppe. Svenska Akademiens tillfälliga suspension 1795—1796 medförde för Edelerantz, som dock vid denna tid livligt deltog i dess arbeten, icke några menliga följder. Det var också han, som i egenskap av kansler öppnade sammankomsten den 20 december 1796, då Akademien ånyo fick börja sin verksamhet.

Såsom vittor författare uppträder Edelerantz efter den tiden icke mera, churu han alltjämt deltagit i Svenska Akademiens andra arbeten. I stället börja nu slag i slag de ekonomiskt-praktiska arbeten, som skulle grundlägga hans största berömmelse.

I augusti 1794 hade fransmannen Chappe inrättat en optisk telegraf mellan Paris och Lille. I oktober samma år anlades enligt ett av Edelerantz uppfunnet system en dylik telegraf från Stockholm till Drottningholm och snart därefter dylika från Stockholm till Carlberg och Vaxholm samt till Åland. Skillnaden mellan det av Chappe och det av Edelerantz uppfunna systemet bestod däri, att de för telegraferingen nödiga tecknen bestodo enligt det förra systemet av rörliga armar, vilka intogo olika ställningar till varandra, men enligt Edelerantz' system av tio luckor, vilka, fästade på rörliga axlar, kunde ställas horisontalt eller vertikalt och därigenom bliva synliga eller osynliga.

År 1796 författade Edelerantz en lärd Avhandling om telegrafer och försök till en ny inrättning därav, som väckte ett berättigat uppseende. Året därpå invaldes han till ledamot i Vetenskapsakademien, till vars handlingar han därefter tid efter annan lämnar bidrag.

Edelerantz hade under sin barndom och första ungdom mottagit djupa intryck av den finska naturen. I hans skaldestycken framtråda också på många ställen vackra naturskildringar, vilka vittna om hans sinne för naturens skönhet. I umgänget med den i det föregående om-

förmälde Pehr Adrian Gadd hade också hans intresse väckts för lantbruket.

Edelerantz hade vid den tid, varom nu är fråga, genom köp och arrende på norra Djurgården i närheten av Fiskartorpet, således i en nejd, som vid nämnda tid, då Saltsjöns vatten här ännu ringlade fram, var långt fagrare än i våra dagar, förvärvat lägenheten Stora Skuggan. Här byggde han sig en villa, som ännu finnes kvar, här idkade han jordbruk och trädgårdsskötsel, här anlade han en trädskola och en försöksgård. Lägenheten, som han behöll så länge han levde, var honom ock en kär fristad under hans av arbete uppfyllda liv.

På detta sätt och från denna tid bliver även lantbruket ett av denne underbare mans livsintressen.

I december 1801 erhåller Edelerantz Kungl. Maj:ts uppdrag att företaga en utrikes resa, som genom det märkliga sätt, varpå uppdraget utfördes, skulle såväl för Edelerantz själv som för landet få en stor betydelse. I den av Kungl. Maj:ts den 18 december 1801 från Arboga utfärdade instruktionen för resan säges att, då kunskapen att av säd och andra växter tillverka brännvin på flera utrikes orter och särdeles Skottland uppnått en ojämförlig fullkomlighet emot det sätt, som i Sverige vore känt, så hade Kungl. Maj:t i avseende på Edelerantz beprövade nit och hans grundliga insikter i kemin, matematiken och mekaniken med flera vetenskaper utsett Edelerantz att göra en utrikes resa till de orter, han funne nödigt, och särdeles till Skottland, för att utröna och förvärva sig grundelig kunskap i detta ämne, så att han efter hemkomsten kunde vara i stånd att efter en sådan förbättrad metod för Kungl. Maj:ts och Kronans räkning anlägga en brännvinsinrättning och på det mest fördelaktiga sätt verkställa brännvinstillverkning. Vidare skulle han undersöka penningemarknaden och söka utröna möjligheterna att erhålla lån för Kronans räkning samt för uppköp av guld och silver. Då järntillverkningen, enligt vad i instruktionen säges, utgjorde rikets huvudnäring, vore det angeläget att känna, i vad ställning denna näring vore i de länder, där Sverige dittills ägt största avsättningen, och Edelerantz borde därför under sina resor söka utröna, huru långt järntillverkningen i England och Frankrike hunnit, om därstädes finnes så vidsträckta malmfält och skogar eller kolgruvor, att fara vore, det samma länders behov av svenskt järn avloge. Ändamålet med resan borde enligt instruktionen hållas hemligt.

Resan, som var avsedd att räkka 10 månader, anträdde den 1 december 1801 men avslutades först efter 30 månader, således nära medlet av år 1804. Under denna tid besöktes Tyskland, Holland, Frankrike och England. Att resan kom att utsträckas över så lång tid torde förnämligast hava berott på Edelerantz själv och hans intresse att studera allt, som skulle kunna verksamt höja hushållningen inom hans fädernes-

land. Det blev honom också svårt att utbekomma full ersättning för vad resan kostat. Han hade under densamma utgivit 14,446 riksdaler hamburger banko, varav 7,540 riksdaler remitterats honom av statsmedel och 6,906 riksdaler erhållits genom lån och enskild kredit. Genom nådigt brev den 31 maj 1806 ordnades ersättningsfrågan, och Kungl. Maj:t förklarade Sitt synnerliga nådiga välbehag över det utmärkta nit, grundlighet och skicklighet, varmed Edelerantz utfört detta angelägna värv.

Vid slutet av år 1804 avgav Edelerantz underdånig berättelse rörande den del av resan, som företagits genom Tyskland, Holland och Frankrike. Över återstoden av resan, eller den genom England, torde någon fullständig berättelse icke blivit avgiven.

I en inledning till berättelsen redogör Edelerantz för sin uppfattning av lantskötselns och näringarnas inbördes betydelse för ett land. Ehuru en verksam vård, säger han, av alla dessa yrken gemensamt är så mycket mer nödvändig, som en nation utan dem skulle finna sig beroende av andra, så är dock lantskötseln den angelägnaste, och då denna åt alla andra näringar och slöjder lämnar sin hjälp dels genom råämnen för konstfliten dels genom uppehälle för arbetaren, så lärer det böra anses såsom ett politiskt axiom, att lantskötseln är rätta grundvalen till statens existens, självständighet och välmåga.

Resan ställdes direkt till Berlin, där Lars von Engeström då var svensk minister. Här studerade han det preussiska åkerbrukets historia samt undervisningen i lantbruk. Nyligen hade regeringen kallat Albrecht Thaer till Berlin från Hannover, förlänat honom godset Möglin till eget brukande och underhåll samt inrättande av ett åkerbruksinstitutet, där engelska och andra hushållsmetoder borde sättas i praktisk utövning och deras tillämpning för landet undersökas och läras till efterföljd av landets innevånare. Han berättar vidare, hurusom såväl regeringen själv som flera i landet inrättade hushållningssällskap genom utgivna prisämnen och belöningar dels leda allmänhetens uppmärksamhet på de mest angelägna och nyttiga förbättringar, dels uppmuntra till deras företagande och verkställande.

Vidare studerar han preussiska jordbrukskrediten och de offentliga spannmålsmagasinerna, vilka senare han finner opraktiska och böra överlämnas åt den enskilda företagsamheten, han förvarar emellertid i sina anteckningar konstruktioner av dylika magasin, särskilt fönstrens indelning till erhållande av dubbelt drag mellan bottarna. Uppsyningsmannen, som givit honom tillträde till byggnaden, där han gjort anteckningar, fick för sin tjänstfärdighet arrest. En spannmålsväg, vars konstruktion han finner fullkomligare än andra dylika, som han sett i Sverige, Holland och England, för han med sig hem.

Utförligt beskriver han vitbetsodlingen i Preussen, dess fördelar och resultat samt möjligheten att i Sverige införa denna odling. Vidare omtalar han bränneriernas antal och beskaffenhet i Berlin, brännvinets pris, beskaffenheten av bränslet, vilket mest utgjordes av torv, samt affallets användande till kreaturens gödning. De omständigheter, som i metoden för bränningen syntes förtjäna uppmärksamhet, antecknar han, och han förvarar i sina samlingar en i Berlin uppfunnen aërometer för att med mera precision och säkerhet än de vanliga determinisera sprituösa ämnens specifika tyngd och styrka och de förändringar i värde, som med blandningar kunna uppkomma.

Skogarnes vård i Preussen anser han giva föredöme åt de flesta länder i Europa. Han beskriver deras administration även som undervisningen i skogsskötseln.

Efter att hava redogjort för stenkolsbrytningen och bergshanteringen, övergår han till manufakturerna och industrien samt upptager i ordning till ingående behandling ylle-, linne-, siden-, bomulls-, läder-, bergverks- samt diverse andra manufakturer. Han beskriver porslinsfabriken i Berlin, fabriker, som tillverka artificiellt kaffe, samt kanalerna i Preussen. Angående flera till de sistnämnda hörande detaljer, såsom grävningen, båtarna m. m., förvarade han i sina anteckningar underrättelser, i händelse de framdeles skulle kunna tjäna till jämförelse eller underrättelse i Sverige. Före sin avresa från Berlin uppfann Edelerantz en förbättrad ny inrättning av den så kallade Papins disgesteur (en slags kokmaskin), tjänande att göra detta i hushållningen och flera konster nyttiga instrument av ett mera allmänt och säkert bruk. Kungl. Naturforskarsällskapet i Berlin, som besåg och gillade denna uppfinning, valde härpå Edelerantz till sin ledamot. Till sist sökte han inleda förbindelser med de förnämsta bankirerna i staden för det påtänkta svenska statslånets skull, men någon utsikt att i detta land kunna erhålla ett dylikt fanns icke. I slutet av mars månad 1802 lämnade han Berlin och begav sig till Dresden. Även i Sachsen studerar han främst åkerbruket, därefter skogsskötseln. Då han omnämner att i Dresden, såsom på flera andra ställen i Tyskland, finnes inrättat ett forstinstitut eller skola till skogsbetjäningens undervisning, giver detta honom anledning till den reflektionen att, innan ett sådant institut inrättades i länder, där skogens vårdande vore av någon vikt, kunde man icke hoppas, att lämpliga författningar till skogens vård och bevarande kunde komma till stånd. Om ej ett särskilt institut för detta ändamål vore möjligt att inrätta i Sverige, skulle åtminstone genom inrättningen av en ny profession vid Åbo och en vid Uppsala akademi ändamålet till en del vinnas. Skogsvetenskapen skulle då kunna förenas med någon annan praktisk lärdomsgren, såsom teknologien eller åkerbruket, vilka likväl vardera förtjänade sin

särskilda lärare, vartill för första gången någon utländing av allmänt erkänd skicklighet borde inkallas. I nejden av Bauzen studerade han linnespånad, vävnader och strumpstickeri, i Zittau tillverkningen av de namnkunniga sachsiska duktygerna, i Gross-Schönau förfärdigandet av de finaste damasterna. Så berättar han om spetsknypplingen, halmflätningen, järntillverkningen m. m. i Sachsen. Han besöker porslinsfabriken i Meissen, bergsakademien i Freiberg, följer vid det i sistnämnda stad befintliga amalgamverket från början till slut den i Sverige då ännu endast vid Ädelfors guldverk och där utan framgång nyttjade amalgameringsprocessen, som han i berättelsen på det noggrannaste beskriver. Vid Mückenberg tager han kännedom om järngjutningen, särskilt gjutningen av stora statyer, järngrytors överdragande med emalj m. m. I Erzgebirge beser han de sachsiska gruvorna, vidare saltgruvorna eller saltkällorna vid Dürrenberg, Kösen och Astern.

I Leipzig lämnar han upplysningar till bankirfirman Frege & Comp., som just var sysselsatt att utfärda annonser om det öppnade svenska lånet, och undanröjde därigenom de tvivelsmål, som dels okunnigheten dels illviljan genom falska uppgifter väckt emot svenska krediten. En i Leipzig inrättad ekonomisk societet väcker hans uppmärksamhet, helst den upprättat en modellsamling, som han dock finner obetydlig. Vid det därvarande universitetet, berättar Edelcrantz, fanns inrättad en teknologisk profession, vars innehavare förde de studerande omkring i fabriker och verkstäderna för att de skulle få med egna ögon se alla operationer och höra dem förklaras.

De stora saltverken vid Halle studerar han noga och över tillverkningsmetoden har han en omständlig beskrivning.

Jena och Weimar, dessa var för sig eljest märkvärdiga städer, omnämner han endast i förbigående, att han besökt, då de icke erbjöde något för den allmänna hushållningen av intresse, medan han i beskrivningen dröjer vid Erfurt, som i nämnda hänseende erbjöd åtskilligt anmärkningsvärt, då få städer visat så mycken industri i planteringar och förädling av vegetabiliska produkter. Åkerbruket i trakten beskrives liksom även en av stadens styresman inrättad ekonomisk trädgård.

Från Erfurt begiver han sig till den för sina brännerier namnkunniga men eljest obetydliga fria riksstaden Nordhausen. Tillverknings sättet i brännerierna finner han i det närmaste likt det svenska, men mera renligt, skyndsamt och sparsamt med bränsle. Han gör en ekonomisk beräkning av kostnaden för tillverkningen, utvisande att profiten var ansenlig.

Vid bergverken i Harz studerar han åtskilliga maskiner och förhållanden, som tilldraga sig hans uppmärksamhet, jämte i samma trakt

belägna Rammelsbergs koppar- och blygruvor samt flera messingsverk ävensom skogsskötseln vid Elbingerode och Wernigerode.

I Göttingen, vars universitet han anser vara Tysklands förnämsta, besökte han den gamle och förtjänte ekonomie professorn Beckman, en av Linnés äldste lärjungar, som studerat i Sverige och vars korta inledning till lanthushållningen han anser vara av det värde, att den borde översättas till svenska språket. Edelerantz giver en utförlig beskrivning över den av Beckman anlagda ekonomiska trädgården i Göttingen, varifrån han hemförde flera nya ekonomiska växtfrön för att i Sverige försöka deras kultur, däribland funnos en del foderväxter och andra tjänliga till oljepressning. Den preussiska sockerbetan, berättar han, ansågs även där förträfflig såsom föda åt boskapen förutom sin socker- och brännvinshalt.

Ej långt från Göttingen besökte han ett den tiden i hela Tyskland namnkunnigt spannmålsmagasin, anlagt av regeringen för att i dyr tid förse bergsfolket i Harz med livsmedel till lindrigt pris. Konstruktio- nen, som han beskriver, finner han icke ovanlig eller ens tidsenlig och för övrigt dylika inrättningar ej fördelaktiga.

I Hameln sammanträffar Edelerantz med den namnkunnige ke- misten Westrum, som lämnade honom nödiga upplysningar i destilla- tions- och fermentationsteorien.

Häriifrån begav sig Edelerantz till Hannover, där han finner åtskil- liga bomulls- och kattunsmannafakturer samt galons-, vaxduks- och sidenfabriker värda uppmärksamhet, men det intressantaste han där fann var inrättningen att borra kanoner horisontalt med större exakt- het, än han förut sett på något annat ställe.

Om sitt sammanträffande med Thaer berättar Edelerantz: "Ifrån Hannover kunde jag ej vägra mig att göra en liten biresa till Celle, en obetydlig men behaglig stad 6 mil därifrån för att besöka den namn- kunnige lanthushållaren Doctor Thaer, som nu övergivit sitt förut- varande huvudyrke, medicin, sedan han blivit kallad av Konungen i Preussen att förestå åkerbruksinstitutet vid Berlin. Han uppoffrade här, vid en liten lantegendom nära Celle, åt åkerbruket de timmar, som läkarekonstens utövning lämnade honom, och det med mycken fram- gång, ehuru på en mager och otacksam jordmån, som mest består av sand. Thaer är kanske den ende i Tyskland, som rätt känner eller åtminstone verkställer engelska lanthushållningen, han nyttjar radkul- turen och jag såg här även rågsådd med maskin, vilket man i själva England ej ofta finner. Herr Thaer var eljest sysselsatt med utgivande av en åkerbruksjournal, som utan tvivel är den bästa i Tyskland, och ett nytt verk, varuti alla goda engelska åkerbruksverktyg skola av- ritas och till sin nytta och användningsätt beskrivas."

I slutet av juli 1802 ankom Edelerantz till Amsterdam. Han kla-

gar över att till följd av de politiska förhållandena icke något här kunde göras för den lånetransaktion, vilken han fått sig uppdragen. För en vän av jordbruket, säger han, erbjöd Holland intet att lära. Landet bestod nästan uteslutande av ängar och betesmarker och förutom en obetydlig odling av lin, hampa och tobak, voro ost och smör lantbrukets enda produkter. I motsats härtill var fisket en betydande näringskälla för Holland, och Edelerantz redogör utförligt för det holländska fisket, som från äldsta tider varit av två slag, sillfiske och valfiske, av vilka det förra fått namnet av Hollands guldgruva och ostridigt vore första källan till den holländska nationens välmakt.

De holländska manufakturerna, särskilt blekningen av lärfter, garn och tråd, uppmärksammar han även samt lämnar å blekningen en ingående beskrivning, varjämte han tager kännedom om och noggrannt redogör för den holländska pappers- och brännvinstillverkningen.

I staden Haarlem besöker han det Feijlerska institutet för fysiska vetenskaperna och i besittning av en av de första instrumentsamlingar i Europa, ävenså sällskapet för befordran av åkerbruk, manufaktur och handel, som han finner alldeles likna det äldre i London av samma namn och med samma ändamål ävensom den i Paris inrättade Societé pour l'encouragement de l'industrie nationale, av vilka båda han sedermera blev ledamot. I Amsterdam undersökte han ankarsmidet, i Haag ett stort gjuteri för metallkanoner. Hollands såg- och väderkvarnar, de senare även avsedda för uppfordrande av vatten, landets dammar, vattenledningar, kanaler samt dockor och synnerligen dess handel giva honom anledning till sakrika utredningar, i sammanhang varmed han redogör för orsakerna till att Holland så småningom förlorat den stora makt och betydighet, varav det en gång varit i besittning.

Till Frankrike anlände han straxt före vinskördens början år 1802. Under resan genom landet blev han övertygad att uti alla de delar, varav åkerbrukets praktiska utövning består och som utgöra rötterna för dess förkovran, nästan ingen förändring, ännu mindre förbättring, blivit införd sedan tiderna före revolutionen och 1790, då Edelerantz första gången genomreste de flesta provinserna i detta land. Åkerbrukets tillstånd beskriver han på följande sätt. "Samma och till en del otjänliga åkerbruksredskap äro ännu i allmänt bruk, halva jordarealen ligger mest överallt i fullkomlig träde och större delen utan hägnad, vallkulturen är nästan okänd, ingen proportion mellan åker och äng iakttagen, rotfrukter föga nyttjade för människor, nästan icke alls för kreatur och således boskapskötseln samt gödselproduktionen i hög grad vårdslösa. Folkmängden är, oaktat nya erövringar och tillagda provinser, uti själva landet minskad och, som den odlingsbara jorden genom de rikas plundring blivit förökad, måste dess skötse av dubbelt

skäl hava råkat i vanhävd. Icke blott har kärnan av landets ungdom genom krig och rekvisitioner blivit förstörd eller åtminstone dragen ifrån jordens brukande utan även, kanske med än större förlust, dragare och kreatur, som till dess odling äro oundgängliga, i synnerhet där endast gubbar, kvinnor och barn återstå. Genom handelns totala förstöring, fruktan för plundringar, utflyttningar och krigsgärder hava alla kapitaler dels blivit osynliga, dels dragits från åkerbruket, vilket såväl som alla andra näringar ej kan skötas, åtminstone icke trivas, utan förlag. Denna penningbrist är så mycket mera kännbar och så mycket skadligare för lantskötseln, som genom revolutionens våldsamerhet de flesta större egendomar blivit rövade från ett mindre antal rika för att styckas emellan en stor mängd fattiga eller utan medel att rätt odla dem. Därtill kommer att den omskapade statens lagar ej sätta någon gräns för landegendomars oändliga delning, och man finner lätt, att 50 tunnland skötas med mindre kostnad av *en* ägare än fördelta mellan 5 särskilda, som var och en måste, med obetydliga undantag, vara försedda med samma byggnader, redskap och kreatur, som den förstnämnda. Det är ock ostridigt att, ehuru giftermål och följaktligen tillväxande folkmängd borde av denna jordklyvning befordras, har likväl omöjligheten av tillräcklig utkomst och ofta den mest trängande nöd och uselhet varit därav en ännu säkrare följd. Detta bevisas isynnerhet av den ökade mängd olyckliga utkastade hittebarn, som efter revolutionen blivit spord och vilkas antal i Frankrike endast år 1799 steg till 62,000."

Han vill dock ej bestrida, att revolutionen även medfört fördelar, vartill han räknar de feudala bördornas avlyftande, en del jaktmarkers läggande under kultur m. m. Så karakteriserar han det franska åkerbruket i allmänhet och förmåler, hurusom i de sista revolutionsåren överallt tävlan och nit för åkerbrukets förbättring börjat sprida sig. Flera åkerbrukssällskap hade inrättats, där pris utsattes för nyttiga ämnen, undersökningar och företag. I Paris voro tvenne sådana, det ena blott för åkerbruket i huvudstadens departement, det andra, som mera generellt omfattande industrien i alla dess grenar över hela Frankrike, uppmuntrade, jämte lantskötseln, manufakturerna och alla övriga näringar. Vid Rambouillet vore en experimentalfarm inrättad på allmän bekostnad, där spanska fåraveln bedrevs med mycken framgång. Så beskriver han tillverkningen av brännvin utav potatis och själva potatisodlingen, ävenså mycket utförligt sockerbetans användande till sockerberedning och brännvins framställande.

Under sitt vistande i Paris inlämnade Edelerantz till Société d'encouragement de l'Industrie nationale en av honom uppfunnen lampa jämte beskrivning därå, vilken senare infördes i societetens journal.

Till åkerbrukssocietetens handlingar inlämnade han tre särskilda memoirer. Båda dessa societeter invalde honom till utländsk ledamot. Uti Journal de physique trycktes beskrivningen på den av honom förbättrade digesteuren (Papini gryta).

Tidigt på året 1803 lämnade han Frankrike och ankom till England i början av mars månad samma år. Någon fullständig berättelse över vistelsen i England, som varade till slutet av maj månad 1804, då han återvände till fäderneslandet, torde enligt det föregående icke blivit afgiven, men av brev från honom till åtskilliga personer i hemlandet ävensom av resans kända resultat kan man få en klar föreställning om även denna del av den långa resan.

Främst studerar han åkerbruket, såväl i England som i Skottland. I sistnämnda land finner han åkerbruket stå på en förundransvärd höjd och där har han funnit metoder, som med fördel kunde införas i Sverige och vilka han anser vara av 100 gånger mera värde än allt vad genom manufakturerna står att uträtta. Från England hemsänder han en hop åkerbruksredskap, som han anser nya eller åtminstone litet kända. Han hemför fyra ångmaskiner, två för kronobrännerier, en för Danne-mora gruva och en för en yllemanufaktur på Lidingön.

Hemkomsten skedde i sällskap med Watts lärjunge, den bekante ångmaskins- och fartygskonstruktören Samuel Owen, som av Edelcrantz övertalats att överflytta till Sverige, där han sedermera blev Edelcrantz behjälplig med uppsättandet av de hemförda ångmaskinerna. Sedermera låter Edelcrantz överföra från England ytterligare en ångmaskin för drivande av en mjölkvarn med tre par stenar, vilken kommer till användning vid "Eldkvarnen" i Stockholm, som Edelcrantz för sin egen räkning inrättade.

Utan att taga kännedom om Edelcrantz reseberättelse torde det icke vara möjligt att förstå hans betydelse för det svenska lantbruket och näringslivet och huru denne med de ypperligaste skaldegåvor utrustade man, som under så lång tid varit ledaren av den svenska teatern, kunde senare med framgång och utmärkelse under längre tid inom svenskt näringsliv intaga en ledande ställning i den dubbla egen-skapen av direktör i Lantbruksakademien och president i Kommerskollegium. Hemligheten ligger däruti, att Edelcrantz, som genom omständigheternas makt i sina yngre år hindrats från att i högre grad ägna sig åt litterärt författarskap, därigenom och av sin okuvliga arbetslust drevs över till den praktiskt ekonomiska verksamhet, för vilken han av naturen hade lika lysande gåvor och även genom sina föregående studier de yppersta förutsättningar.

Han fick emellertid icke på flera år ännu odelat ägna sig åt denna verksamhet. Genast efter återkomsten till fäderneslandet måste han återigen

övertaga chefskapet över de Kungl. teatrarne, vilket han därefter såsom förste direktör utövade till år 1810. Med denna krävande befattning måste han förena chefskapet för en annan konstanstalt. Han utnämndes nämligen den 5 maj 1805 till Överintendent, preses i Konstakademien samt högste styresman för dess skolor, vilka ämbeten han innehade till år 1813. Men hans håg låg icke längre åt detta håll. Visserligen uträttade han ett och annat inom det praktiska området för konsten. Så t. ex. bidrog han väsentligen att använda Gustaf IV Adolfs beslut att låta riva operahuset. Fosterlandets ekonomiska utveckling var dock numera det verkliga och käraste föremålet för hans strävanden.

Ungefär samtidigt som Edelerantz utnämndes till överintendent, uppdrogs åt honom att vara ordförande i direktionen för allmänna brandförsäkringsverket, och under åren 1808—1810 var han ivrigt sysselsatt med upprättandet och skötseln av nya telegraflinier. År 1811 uppförde han ett linnespinneri och konstruerade han en ångmaskin, som visades på Konstakademiens utställning. Det året var han också sysselsatt med förarbetena för inrättandet av Lantbruksakademien, till vars förste direktör han utsågs år 1813, samtidigt med att han utnämndes till president i Kommerskollegium. Om hans verksamhet vid Lantbruksakademiens inrättande och såsom direktör i Akademien hänvisar jag till mitt i noten till sid. 23 omnämnda arbete.

Genom sitt snille, sina solida kunskaper, sin outtröttliga arbetsamhet och sitt omfattande intresse hade Edelerantz till sist kommit att förena chefskapet för de två förvaltningsgrenar, som mest intresserade honom. För att giva en föreställning om hans omfattande verksamhet för övrigt och hans outtröttliga flit må här nämnas att, förutom ledamotskapet i in- och utländska akademier och lärda samfund, där han visst icke var överksam, han var ledamot av bland andra följande kommittéer: för undersökning av den animala magnetismen, för salpeteralstringsförsöken, för inrättande av postångare mellan Ystad och Stralsund, för skråförfattningarnas överseende, för inrättande av en civil pensionsinrättning, myntkommittén m. m.

Såsom så många andra nordbor synes Edelerantz varit i saknad av den gemytets och humorns gåva, som utjämnar svårigheter och förekommer stridigheter. Avvund och förtal föllo också rikligen på hans lott, underblåst av teaterpersonalens skarpa tungor. Men sin överhets förtroende bibehöll han in i det sista, liksom hans arbetsamhet och forskningsiver först avbrötos av döden. På sin sotsäng dikterade han en uppsats, som finnes bevarad bland hans efterlämnade papper med titeln "Strödda tankar om Kungl. Lantbruksakademiens praktiska föremål och dess Experimentalfält." Det sista föremålet för hans studier lär varit huru det käns att dö, och han lär delgivit sina iakttagelser

i detta avseende åt dem, som omgåvo hans dödsbädd, och gjorde dem ett ögonblick innan han dog uppmärksamma på att detta just då skulle inträffa.

Edelcrantz, som år 1815 upphöjts i friherrligt stånd, avled ogift den 15 mars 1821, 67 år gammal.